

TURINYS

„Imperija sugrįžta“: pratarinė	 15
Žemėlapiai	 28
Įvadas	 31
I DALIS: PASKUTINIS VIRŠŪNIŲ SUSITIKIMAS	 41
1. Susitikimas Maskvoje	 43
2. Išsišokėlis	 65
3. „Kijevo kotletas“	 87
II DALIS: RUGPJŪČIO TANKAI	 109
4. Krymo belaisvis	 111
5. Rusijos maištas	 131
6. Laisvės pergalė	 148
III DALIS: PUČO KONTRATAKA	 169
7. Rusijos atgimimas	 171
8. Nepriklausoma Ukraina	 189
9. Išsaugant imperiją	 207
IV DALIS: SOVIETŲ SĄJUNGOS IŠSISKYRIMAS	 225
10. Vašingtono dilema	 227
11. Rusijos Nojaus arka	 248
12. Išlikėlis	 267

V DALIS: TAUTOS BALSAS	 289
13. Laukimas	 291
14. Ukrainos referendumas	 310
15. Slaviškoji trejybė	 330
VI DALIS: ATISISVEIKINIMAS SU IMPERIJA	 351
16. Iš girių glūdumos	 353
17. Eurazijos gimimas	 377
18. Kalėdos Maskvoje	 397
Epilogas	 419
Padėkos žodis	 439
Pastabos	 442

Kravčiukas kartu su nedidele grupe patarėjų nuskrido į Minską susitikti su Rusijos prezidentu gruodžio 7-osios popietę, tą pačią dieną, kai į Baltarusiją atvyko Jelcinas. Tos dienos rytą Kravčiukas susitiko su specialiuoju prezidento Busho atstovu, valstybės sekretoriaus padėjėju Thomasu Nilesu. Svečiui iš Amerikos jis pasakė, kad į Minską vežasi paketą pasiūlymų, galinčių atvesti prie abipusių susitarimų su Rusija ir Baltarusija pasirašymo ir galbūt paskatinti kurtis valstybių bendriją, panašią į Europos Sąjungą. Sprendžiant iš Kravčiuko atsiminimų, Ukrainos vadovybė tuo metu tenorėjo vieno: nepriklausomybę paversti politine tikrove. Visgi, kad tai pasiektų, ukrainiečiams reikėjo Rusijos bendradarbiavimo. Referendumo rezultatai buvo Kravčiuko koziris nenumaldomai artėjančioje politinėje kovoje su Jelcinu. „Tame susitikime, – vėliau prisiminė Kravčiukas, – iš principo svario įnešė faktas, jog atvykau apsiginklavęs visos Ukrainos išreikštos valios rezultatais. Be to, jau turėjau prezidento statusą.“⁷

Naujai išrinktą Ukrainos prezidentą jo kelionėje į Minską lydėjo ministras pirmininkas Vitoldas Fokinas, penkiasdešimt devynerių kalnakasybos inžinierius iš Rytų Ukrainos. Kaip ir buvęs Jelcino ministras pirmininkas Ivanas Silajevas Fokinas buvo sovietų planinės ekonomikos aparato produktas ir nors rėmė Ukrainos ekonominės autonomijos idėją ir net nepriklausomybę, jis buvo susirūpinęs dėl bendros ekonominės erdvės, kurią sudarė buvusios sovietų respublikos, iširimo pasekmių. Ukrainos nacionaldemokratų pajėgoms atstovavo du opozicinio bloko Ukrainos parlamente nariai. Jie buvo iš respublikos intelektualiojo valdžios sluoksnio. Akademikas Mykchailo Holubetsas, kurio specializacija buvo miškininkystė ir ekologija, bei statybos projektuotojas Volodymyras Kryžanivskis, politikoje pasirodęs per pirmuosius laisvus rinkimus 1990 metų pavasarį. Parlamente jie prisijungė prie nacionaldemokratinės Liaudies tarybos ir buvo Kravčiuko bei jo prieš rugpjūčio pučą komunistinės bazės opozicijoje.

Minske Ukrainos delegaciją pasitiko Baltarusijos parlamento pirmininkas Stanislavas Šuškevičius. „Mus labai šiltai pasitiko oro uoste, – prisiminė Mykchailo Holubetsas. – Baltarusijos Aukščiausiosios Tarybos vadovas Stanislavas Šuškevičius, fizikos profesorius, yra nepaprastai malonus žmogus, puikus diplomatas ir išmintingas šalies vadovas.“ Holubetsas aiškiai atpažino jame giminingą sielą. Šuškevičiaus iškilimą į aukščiausią postą respublikoje sąlygojo *perestroika* ir galiausiai pučo žlugimas. Gimęs Minske 1934 metais Šuškevičius didžiąją dalį savo gyvenimo paskyrė tyrimams ir

mokymui, antrąjį daktaro laipsnį radioelektronikoje igijęs trisdešimt šešerių – tų laikų standartais tai buvo didžiulis pasiekimas. 1986 metais jis tapo savo *alma mater*, Baltarusijos valstybinio universiteto, viceprezidentu.

Perestroika Šuškevičiaus karjerai suteikė didžiulį postūmį. 1989 metais jis buvo išrinktas į Visasąjunginį parlamentą, kur prisijungė prie demokratinės Tarpregioninės grupės, vadovaujamos iškiliausių sovietų disidentų bei sovietų vandenilinės bombos kūrėjo Andrejaus Sacharovo, istoriko bei komunistų aparato veikėjo, tapusio radikaliu komunistinio režimo kritiku Jurijaus Afanasjevo bei būsimų demokratiškai išrinktų Maskvos ir Lenino (Sankt Peterburgo) merų Gavriilo Popovo ir Anatolijaus Sobčiako. Kitais metais jis taip pat buvo išrinktas į Baltarusijos parlamentą, kur tapo pirmuoju pirmininko pavaduotoju. 1991 metų rugpjūtį Šuškevičius pasipriešino pučiui ir pasirašė apeliaciją prieš sąmokslininkus. Rugsėį griežtos linijos šalininkams praradus kontrolę parlamente po pučo, Šuškevičius buvo išrinktas parlamento pirmininku bei faktiniu Baltarusijos valstybės vadovu⁸.

Baltarusija SSRS buvo žinoma kaip pagrindinė elektronikos prietaisų gamintoja sovietų karinės pramonės sektoriui. Ji buvo laikoma pasiturinčia valstybe, dalinai dėl pasiekimų pienininkystės srityje, tiekiančioje vietinei populiacijai pieną, sviestą bei sūrį laikais, kai šių produktų trūko kitose Sovietų Sąjungos dalyse. Baltarusijos žemės ūkio idilė pasiekė staigų bei tragišką liepto galą 1986 metų balandžio 26 dieną sproguos Černobylio atominė elektrinė Baltarusijos pasienio su kaimynine Ukraina pietuose. Pirmosiomis dienomis po šios nelaimės vyravę vėjai atnešė beveik 70 procentų radioaktyvių medžiagų į Baltarusiją, užnuodydami penktadalį jos ariamos žemės. Vis dar sugebanti save aprūpinti žemės ūkio produkcija Baltarusija buvo stipriai priklausoma nuo Rusijos ir kitų respublikų energetikoje. Taigi per Jelcino vizitą į Minską 1991 metų gruodį labiausiai Baltarusijos lyderiams rūpėjo, kaip užtikrinti Rusijos naftos ir dujų tiekimą⁹.

Ukrainos lėktuvui gruodžio 7-osios popietę nusileidus Minske, Šuškevičius pasiūlė Kravčiukui baltarusiškos darbotvarkės politinę būsimo susitikimo programą: paskelbti pareiškimą, kuriame nurodyti, kad Gorbačiovas prarado gebėjimą valdyti, derybos dėl naujosios Sąjungos sutarties pasiekė akliavietę bei kad ekonominė ir politinė situacija vis labiau prastėja. Šuškevičius šią idėją buvo aptaręs su Jelcinu kiek anksčiau tą pačią dieną, kai Rusijos prezidentas atvyko į Minską. Visgi Kravčiukas neatrodė

sužavėtas ir pasakė Šuškevičiui, jog dėl tokio pareiškimo jam nereikėjo atvykti į Baltarusiją. Šuškevičius nežinojo, ką sakyti, jo darbotvarkėje daugiau nieko nebuvo. Jis pasakė Kravčiukui, kad Jelcinas prie jų prisijungs kiek vėliau Viskulių medžioklės rezidencijoje vakarinėje Baltarusijoje¹⁰.

„Kodėl Viskuliai?“ – paklausė nustebęs Kravčiukas. Šuškevičius atsakė, kad bus malonu pabėgti nuo kasdieninių vyriausybinių reikalų keliamos įtampos bei žurnalistų dėmesio. Viskuliai buvo viena iš valstybei priklausančių medžioklės vilų, įkurtų aukščiausiams sovietų vadovybės nariams valdant Chruščiovui. Ji buvo Belovežo girios Baltarusijos dalyje, aštuoni kilometrai nuo Lenkijos sienos. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą šis regionas buvo Rusijos imperijoje, o tarpukariu priklausė Lenkijai. SSRS ji atiteko 1939 metais pasirašius Molotovo–Ribbentropo paktą. Per Antrąjį pasaulinį karą Belovežo giria buvo partizaninių kovų mūšio laukas ir vietinių žydų, bėgusių nuo Holokausto, prieglobstis¹¹.

1957 metais, Nikitos Chruščiovo vadovavimo laiku, Belovežo giria buvo paskelbta valstybės draustiniu. Tais metais Chruščiovas pirmą kartą čia atvyko medžioti. Vietiniai vėliau Chruščiovą prisiminė kaip taiklų šaulį, nusileidžiantį tik kolegai iš Vengrijos Janosui Kádárui. Kitas politikas, mėgęs atvykti į Viskulius, buvo Chruščiovą pakeitęs Leonidas Brežnevas. Labiausiai Belovežo medžiotojai vertino retą europietiško stumbro rūšį, lenkiškai ir baltarusiškai žinomą kaip *zubr*. Nedaugeliui pavykdavo jį sumedžioti, dažniausiai pasitenkindavo šernais, bet visi išbandydavo stumbražolės degtinę „Zubrovka“. 1991 metų birželį Beloveže pasiūlyta Gorbačiovui susitikti su Vokietijos kancleriu Helmutu Kohliu, bet jie susitiko Kijeve. Gruodį Baltarusijos valdžia pasiruošė neribotam „Zubrovkos“ atsargas artėjančiam slaviškajam viršūnių susitikimui Viskuliuose¹².

Atvykusi į Viskulius Ukrainos delegacija išėjo medžioti nesulaukusi Jelcino – taip pademonstruodama „nepavaldumą“, kuris neliko nepastebėtas pagrindinio Jelcino asmens sargybinio Aleksandro Koržakovo. Vėliau jis apie Ukrainos prezidentą rašė: „Jis visada ieškojo būdų, kaip parodyti „nepriklausomą“ elgesį, pabrėžti savo nepriklausomybę. Stanislavas Šuškevičius, kaip šeimininkas, priešingai – savo svečius pasitiko rodydamas išskirtinį draugiškumą.“ Šuškevičius pasistengė užglaistyti nemalonus jausmus, kuriuos sukėlė Jelcino „geros valios dovana“, įteikta Baltarusijos parlamentui tą dieną. Tai buvo XVII amžiaus caro raštas Baltarusijos miestui Oršai, pagal kurį jis buvo paimtas Rusijos globon. Tai, ką Jelcinas

ir jo patarėjai manė esant Rusijos ir Baltarusijos draugystės iliustracija bei sektinas pavyzdys ateičiai, Baltarusijos parlamento demokratinė opozicija priėmė kaip Rusijos imperializmo simbolį. Jelcino dovana buvo pasitikta šūksniais „gėda“. Rusijos prezidentas sutriko ir vėliau dėl šio incidento kaltino savo patarėjus¹³.

Jelcinas į Viskulius atvyko kartu su Baltarusijos ministru pirmininku Viačeslavu Kebičiumi. Baltarusijos valdžios tandeme, kurį sudarė parlamento primininkas ir ministras pirmininkas, pastarasis buvo įtakingesnė figūra. Kaip ir Kravčiukas, penkiasdešimt penkerių metų Kebičius gimė tarpukario Lenkijoje, bet karjera, daugiau susijusi su pramone nei ideologija, labiau priminė Jelcino nei Kravčiuko. Kebičius kilo sovietų pramonės vadovybės karjeros laiptais: tapo Minsko pažangiųjų technologijų įmonės pirmuoju direktoriumi, o paskui – Komunistų partijos Minsko miesto komiteto sekretoriumi. Prasidėjus Gorbačiovo *perestroikai*, jis tapo Baltarusijos vyriausybės vadovo pavaduotoju, 1990 metais paskirtas ministru pirmininku. Kebičius buvo valdžios aparato kandidatas į Baltarusijos parlamento pirmininko postą 1991 metų rugsėjį, bet po pučo įsivyravus tam tikram klimatui, jam nepavyko gauti staiga radikaliais tapusių deputatų paramos, taigi jis kaip laikinam kompromisui pritarė Šuškevičiaus išrinkimui. Šuškevičiui oficialiai atsidūrus viršūnėje, Kebičius išlaikė Baltarusijos vyriausybės, kurią sudarė buvę pramonės įmonių vadovai ir partijos veikėjai, kontrolę. Jis tikėjosi tapti Baltarusijos prezidentu, kai toks postas bus įkurtas, kaip Rusijoje ir dabar Ukrainoje¹⁴.

Trišalis slaviškas viršūnių susitikimas prasidėjo 1991 metų gruodžio 7-osios vakare trijų delegacijų vakariene. Jelcinas į ją vėlavo, priversdamas visus kitus laukti. Jam prisijungus, Rusijos prezidentas, pamatęs, kad sėdi priešais Kravčiuką, iš karto užmezgė pokalbį ir ignoravo kitus dalyvius, tarp jų ir Baltarusijos lyderius, kurie tapo tik derybų proceso liudininkais. Jų pokalbis truko daugiau nei valandą. Kiti dalyvavo tik kartkartėmis įsiterpdami su pastabomis ar bandydami pakreipti pokalbio toną keldami tostus už trijų Rytų slavų tautų draugystę.

Jelcinas pradžioje ištesėjo Gorbačiovui prieš keletą dienų duotą pažadą, kai jis sovietų prezidentą informavo apie artėjančią susitikimą su Ukrainos ir Baltarusijos lyderiais. Ant stalo jis padėjo Gorbačiovo ir respublikų lyderių prieš kelias savaites Novo Ogariove aptartą Sąjungos sutarties tekstą ir

soviėtų prezidento vardu pakvietė Kravčiuką jį pasirašyti. Jelcinas pridūrė, kad jis pasirašys iš karto po Kravčiuko. „Pamenu, kaip Kravčiukas kreivai šyptelėjo išgirdęs šią įžangą“, – rašė vėliau savo pastebėjimus užfiksavęs Baltarusijos užsienio reikalų ministras Petras Kravčenko. Gorbačiovo siūlomas ir į Viskulius Jelcino atvežtas sandoris Ukrainai paliko teisę modifikuoti susitarimo tekstą, bet tik jį pasirašius. Tai buvo spąstai, net jeigu Kravčiukas ir būtų pasirengęs prisijungti prie Sąjungos su savo konkrečiomis sąlygomis. Bet pasirengęs jis nebuvo. Gorbačiovas nesiūlė nieko naujo, ir Jelcinas į Belovežą neatvežė nieko, tik Gorbačiovo susitarimą. Kravčiukas pasakė „ne“¹⁵.

Tada Kravčiukas ėmėsi pagrindinio savo derybų ginklo. Kad perimtų iniciatyvą, jis Jelcinui ir Šuškevičiui pateikė Ukrainos referendumo rezultatus. „Aš net nesitikėjau, – vėliau prisiminė jis, – kad rusams ir baltarusiams tokį išpūdį paliks balsavimo rezultatai, ypač tradiciškai rusakalbių regionuose – Kryme ir pietinėje bei rytinėje Ukrainoje. Faktas, kad dauguma neukrainiečių (o jų respublikoje buvo 14 milijonų), pademonstravo tokią paramą politiniam suverenitetui, jiems pasirodė tikras atradimas.“

Pasak Kravčiuko, Jelcinas buvo itin sužavėtas. „Ką, ar Donbasas irgi už tai balsavo?“ – stebėjosi jis.

„Taip, – atsakė Kravčiukas, – nėra regiono, kuriame balsų buvo mažiau nei perpus. Kaip matote, situacija pasikeitė iš esmės. Turime ieškoti kito sprendimo.“

Jelcinas tada griebėsi kitos linijos ir pradėjo kalbėti apie bendrą istoriją, draugiškas tradicijas ir Rusiją bei Ukrainą siejančius ekonominius ryšius. Petruį Kravčenkai susidarė išpūdis, kad Rusijos prezidentas nuoširdžiai bandė išsaugoti, kas buvo likę iš Sąjungos. „Bet Kravčiukas nepasidavė, – prisiminė Kravčenko. – Šypsodamasis ir ramus jis atrėmė Jelcino argumentus bei siūlymus. Kravčiukas nieko nenorėjo pasirašinėti!“ Jo argumentai buvo patys paprasčiausi. Jis pasakė, kad Ukraina jau apsisprendė dėl savo kelio referendume ir tas kelias buvo nepriklausomybė. Sovietų Sąjunga nebeegzistavo ir parlamentas jam neleistų kurti jokių naujų sąjungų. Be to, Ukrainai tokių sąjungų ir nereikėjo: ukrainiečiai nenorėjo iš vieno jungo įsikinkyti į kitą.“¹⁶

Jelcino dešinioji ranka Genadijus Burbulis nuopelnus už naujosios sąjungos idėjos palaidojimą priskyrė Kravčiukui. „Iš tiesų čia Kravčiukas buvo visų atkakliausias ir užsispyręs atmesdamas Sąjungos klausimą, –

vėliau prisiminė jis. – Buvo labai sunku jį įtikinti net ir dėl poreikio minimaliai integruotis. Nors buvo racionalus žmogus, jis jautėsi įpareigotas referendumo rezultatų. Kravčiukas mums šimtą kartų paaiškino, kad Ukrainai Sąjungos sutartis jokių problemų nekėlė – tiesiog ji nebeegzistavo ir nebuvo įmanoma jokia integracija. Tai buvo nediskutuotinas klausimas: negalėjo būti jokios sąjungos, net reformuotos, su ar be centro.“ Diskusija pasiekė aklavietę. Jelcino patarėjas teisiniais klausimais Sergejus Šachrajus vėliau prisiminė, kad „Rukh“ ir Ukrainos delegacijos nariai piktinosi: „Nėra mums čia ką veikti! Grįžkime į Kijevą.“ Pasak kito šaltinio, Kravčiukas neva Jelcinui pasakė: „O kas būsite jūs, kai sugrįšite į Rusiją? Aš grįšiu į Ukrainą kaip žmonių išrinktas prezidentas, o koks bus jūsų vaidmuo – Gorbačiovo pavaldinio, kaip ir iki šiol?“¹⁷

Kravčiukas manė, jog persilaužimas įvyko tuomet, kai reaguodamas į jo atsisakymą pasirašyti sutartį, Jelcinas pareiškė, kad be Ukrainos jis irgi nepasirašys. Būtent tada jie ėmė ieškoti naujos struktūros, pakeisiančios Sovietų Sąjungą. Petras Kravčenko nuopelnus už diskusijos krypties pakeitimą priskyrė Ukrainos ministrui pirmininkui Vitoldui Fokinui. Fokinas negalėjo tiesiogiai prieštarauti Kravčiukui, bet rado kitą būdą savo nuomonei pareikšti. Kaip prisimena Kravčenko, „Fokinas, nuolatos cituodamas Rudyardą Kiplingą, pradėjo kalbėti apie kraujo ryšį, brolišką tautų vienybę ir faktą, kad turime tas pačias šaknis. Jis tai darė labai korektiškai, išsakydamas atsargias pastabas bei keldamas tostus. O Kravčiukui ėmus polemizuoti, Fokinas pateikė ekonominius argumentus.“ Tik tada Kravčiukas esą pasakęs: „Na, atsižvelgiant į tai, kad dauguma yra už susitarimą... pamastykime, kokia turėtų būti ta naujoji struktūra. Galbūt iš tiesų neturėtume išsibarstyti.“¹⁸

Pokalbis prie stalo perėjo į konstruktyviąją fazę. Jelcinas primygtinai reikalavo, kad susitikimas duotų ką nors daugiau nei tik kalbas. Rusijos prezidentas pasiūlė, kad ekspertai imtųsi rengti susitarimo projektą sutarčiai tarp trijų slaviškų respublikų, kurią lyderiai turėtų pasirašyti kitą dieną. Visi su tuo sutiko. Viačeslavas Kebičius vėliau prisiminė, kad Jelcinas paklausė Sergejaus Šachrajaus ir Andrejaus Kozyrevo, ar jie ką nors turi parengę. Jie atsakė, kad nieko, išskyrus labai preliminarious juodraštinis variantus, neturintys. Jis nurodė „Jauniesiems turkams“ susirinkti

* „Jaunieji turkai“ – Jelcino Rusijos vyriausybės kabineto ministrų ir patarėjų grupė, veikusi paskutinio XX amžiaus dešimtmėčio pabaigoje.

su baltarusiais ir ukrainiečiais bei parengti naują susitarimą. Kai ekspertai išėjo, Jelcinas išliejo savo neapykantą Gorbačioviui, kuris, pasak Rusijos prezidento, prarado patikimumą tiek namuose, tiek užsienyje, priversdamas Vakarų lyderius nerimauti dėl nekontroliuojamai yrančios Sovietų Sąjungos ir neprižiūrimų branduolinių ginklų. Pasak Kebičiaus, Jelcinas susirinkusiems pasakė: „Gorbačiovas turi būti nuverstas. Užtenka! ...Gana vaidinti carą!“

Baltarusijos atstovus susitikimo baigtis visiškai šokiravo. Jie rengėsi padaryti pareiškimą, norėdami įspėti Gorbačiovą, kad jei šis nesiderins prie respublikų, šalis iširs. Daugiausia, apie ką jie leido sau galvoti, buvo galimybė formuoti laisvesnę sąjungą... bet visai jokios sąjungos? Niekas iš Baltarusijos vadovybės nesitikėjo tokio įvykių posūkio. „Po vakarienės beveik visi Baltarusijos delegacijos nariai susirinko mažame Kebičiaus namelyje – trūko tik Šuškevičiaus, – vėliau prisiminė vienas Kebičiaus asmens sargybinių Michailas Babičius. – Jie pradėjo kalbėti apie tai, kad Ukraina nenori likti SSRS, taigi turime galvoti, ką daryti dabar, kaip priartėti prie Rusijos.“ Kaip pasirodė, strateginis sprendimas buvo priimtas vietoje: Baltarusija eis paskui Rusiją į naują sąjungą arba išstos iš jau egzistuojančios. Po vakarienės Baltarusijos atstovai pakvietė abiejų delegacijų narius atsipalaiduoti garinėje pirtyje. Ukrainiečiai atsisakė, bet didžioji Rusijos delegacijos dalis, tarp jų ir Gaidaras, Kozyrevas ir Šachrajus, sutiko¹⁹.

Rusijos ir Baltarusijos ryšys dar labiau sustiprėjo, kai „Jaunieji turkai“ drauge su Piotru Kravčenka ir kitais Baltarusijos ekspertais susirinko Gaidaro namelyje po pirties padirbėti prie susitarimo teksto. Ukrainiečiai neprisijungė, bet jų pozicija buvo tokia ryški, kad tarsi tvyrojo ore ir be jų. Į ją buvo atsižvelgta siūlomame tekste: „Susitarimas dėl Demokratinė Valstybių Sandraugos sukūrimo“. Žodis „sąjunga“ buvo išmestas, vietoje jo atsirado „sandrauga“. Per vakarienę ukrainiečiai ypač atkakliai reikalavo atsisakyti žodžio „sąjunga“. Kravčiukas netgi paprašė, kad šis žodis būtų uždraustas, vėliau prisiminė Genadijus Burbulis. „Tai reiškia, kad jis turi būti išbrauktas iš leksikono, iš sąmonės, iš patirties. Atsižvelgiant į tai, kad nebuvo sąjungos, nebuvo ir sąjungos sutarties.“ Žodis „sandrauga“, kita vertus, neturėjo neigiamo atspalvio, priešingai – turėjo teigiamą. Petras Kravčenka vėliau rašė, kad jų susitarimo rengimo sesijoje jis ir jo kolegų galvojo apie „Britanijos Tautų Sandraugą“, kuri atrodė tiesiog tobula poimperinės integracijos pavyzdys“.

Sutarę dėl dokumento pavadinimo, ekspertai nežinojo, nuo ko pradėti. Gaidaras išgelbėjo situaciją pateikdamas Rusijos ir Baltarusijos sutarties projektą: Rusijos delegacija jį buvo pasiėmusi dvišalėms deryboms su baltarusiais Minske. „Gaidaras paėmė savo tekstą, – prisiminė Kravčenka, – ir su mūsų visų pagalba jį iš dvišalio pakeitė į daugiašalį. Šis darbas gero-kai užtruko, iki penktos valandos ryto.“ Gaidaras visą tekstą rašė ranka: rezidencijoje nebuvo nei rašomųjų mašinėlių, nei mašininkų. 5 val. ryto apsaugos žmonės išvyko iš rezidencijos ieškoti jų abiejų. Jie nesugrįžo keturias valandas. Iki to laiko projektas jau buvo parengtas ir naktinės sesijos dalyviai galėjo pagaliau eiti miegoti: buvo 6 val. ryto Maskvos laiku ir jie per Maskvos radiją išgirdo kasdienines transliacijas pradedantį sovietų himną. Chorui traukiant pažįstamus žodžius „Laisvųjų respublikų sąjunga amžiams tvirčiausiai Didžiosios Rusios suburta“, – Didžiosios ir Baltosios Rusijos atstovai, išsekę nuo savo pastangų „amžinąją“ sąjungą paversti apibrėžta laikmečio, kaip maišai griuvo į lovas. Prasidėjo paskutinė SSRS gyvavimo diena²⁰.

Naujas derybų ciklas prasidėjo gruodžio 8 dienos rytą po pusryčių, kurių metu buvo galima stebėti neįprastą Rusijos ir Baltarusijos draugystės liudijimą. Jelcinas Šuškevičiui kaip padėką už, kaip jis pasakė, „paramą Rusijos prezidentui“, padovanojo laikrodį. Vakarą prieš Jelcinas vos nenukrito nuo laiptų, jį paskutinę akimirką sugriebė, „parėmė“ Šuškevičius. Prieš pusryčius Rusijos ir Baltarusijos ekspertai parodė susitarimo projektą, rengtą visą naktį, savo puikiai pailsėjusiems kolegoms iš Ukrainos. Jie patvirtino projektą išsakyti tik vieną pastabą – sandrauga turėjo būti „nepriklausomų“, o ne „demokratinė“ valstybių. Visi pritarė: visiška demokratija vis dar buvo svajonė daugeliui sovietų respublikų²¹.

Po pusryčių, kurių metu buvo pilstomas „sovietinis“ šampanas, trys slavų lyderiai susirinko bilijardo kambaryje, perdarytame į konferencijų salę. Deryboms pasirinktas formatas – Jelcinui ir Burbuliui kalbant už Rusiją, Šuškevičiui ir Kebičiui už Baltarusiją, o Fokinui ir Kravčiukui už Ukrainą – buvo palankus Ukrainos prezidentui. Įtakingi Jelcino patarėjai, tarp kurių – Gaidaras, Kozyrevas ir Šachrajus – buvo gretimame kambaryje kartu su savo mažiau pasirengusiais kolegomis iš Ukrainos ir Baltarusijos. Kravčiukas nieko nelaukdamas perėmė vadovavimą visam derybų procesui, pasisiūlydamas sukurti naują susitarimą ir beveik nepaisydamas projekto, kurį Rusijos ir Baltarusijos ekspertų komanda rengė praeitą

naktį. „Paėmiau tuščią popieriaus lapą, rašiklį ir pasakiau, ką parašysiu, – vėliau prisiminė Kravčiukas. – Štai taip ir pradėjome. Mes rašėme ir taisėme patys, be padėjėjų. Pagal seną protokolą niekada nieko panašaus nėra buvę – valstybės vadovai, patys rašantys vyriausybinius dokumentus.“²²

Praėjusią naktį Kravčiukas neleido savo žmonėms prisijungti prie Rusijos ir Baltarusijos ekspertų darbo grupės. Iš tikrųjų jis manė, kad neturi, ką siūsti, kaip sakė prisimindamas, „Neturėjau ekspertų.“ Jei jo ministras pirmininkas Vitoldas Fokinas ir nenorėjo laidoti Sovietų Sąjungos, „Rukh“ patarėjai buvo labiau linkę tai padaryti, tačiau jiems stigo politinės patirties ir teisinės kompetencijos. Kravčiukas galėjo pasikliauti savo derybiniais gebėjimais bei Ukrainos referendumo rezultatais, Jelcino neapykanta Gorbačiovui ir „Jaunųjų turkų“ troškimu judėti į priekį su Rusijos ekonomine reforma kuo greičiau. Praeitą vakarą per darbinę vakarienę jis puikiai sužaidė ir savarankiškai laimėjo pirmajame derybų raunde, pareikšdamas, kad tvirtai atsisako pasirašyti Gorbačiovo sutartį ar prisijungti prie kokios nors reformuotos sąjungos. Tai privertė Jelciną keisti pavarą ir imti mąstyti apie kitokio pobūdžio susitarimą. Kravčiukas dabar galėjo pateikti pačią susitarimo idėją kaip nuolaidą iš savo pusės. Jei būtų leidęs savo žmonėms prisijungti prie rusų ir baltarusių rengiant susitarimą, tai reikštų, jog išsipareigoja konkrečiam projektui, tampa šio proceso dalimi; Kravčiukas norėjo likti jo rezultatų arbitru²³.

Kravčiukas su savimi turėjo trumpus ranka rašytus užrašus. Tai buvo senas slaviškosios sąjungos sutarties planas, parengtas jo ir Jelcino iniciatyva 1991 metų pradžioje, bet atmestas Gorbačiovo. Jį 1991 metų rudenį pataisė Kravčiuko ekspertai Ukrainos parlamente ir jis juos studijavo praeitą naktį: nemiegojo iki trečios valandos nakties. Lygiavertis jo kolega Rusijos pusėje, pasirodo, buvo Burbulis, kuris savo užrašus slėpė kišenėje. Turėdami Rusijos ir Baltarusijos ekspertų naktinės sesijos metu parengtą dokumentą bei šalia ranka rašytus užrašus, pagrindiniai dalyviai ėmė aptarinėti tekstą straipsnis po straipsnio. Ukrainos delegacijos narys Mykchailo Holubetsas, kuris gruodžio 8-osios rytą praleido patarėjų kambaryje, vėliau prisiminė, kad iš bilijardo kambario trisdešimt ar keturiasdešimt minučių nebuvo girdėti nė garso. Tada akivaizdžiai dėl kažko sunerimęs Burbulis ir Fokinas atėjo trumpai pasitarti su ekspertais. Praėjo dar penkiolika minučių ir galiausiai ekspertai išgirdo sušunkant „Ura!“ – vadai sutarė dėl pirmo

sutarties straipsnio. Jelcino iniciatyva jie triumfuodami pakėlė šampano taures. Po to procesas vyko sklandžiai²⁴.

Susitarimą dėl Nepriklausomų Valstybių Sandraugos įkūrimo sudarė keturiolika straipsnių. Visi trys lyderiai sutarė kurti Sandraugą ir pripažinti teritorinį vientisumą bei dabartines kiekvienos dabar jau nepriklausomos respublikos sienas. Jie paskelbė trokštantys įtvirtinti bendrą branduolinių ginklų arsenalo kontrolę. Taip pat jie pareiškė norą sumažinti ginkluotąsias savo pajėgas ir siekti visiško branduolinio nusiginklavimo. Galimi būsimi Sandraugos nariai gavo teisę paskelbti neutralitetą bei nebranduolinį statusą. Narystė Sandraugoje buvo atvira visoms sovietų respublikoms ir kitoms šalims, besidalijančioms bendrais tikslais bei susitarime skelbiamais principais. Koordinuojantys Sandraugos organai turėjo įsikurti ne Rusijos, senosios carinės imperijos bei griūvančios SSRS sostinėje Maskvoje, bet Minske, Baltarusijos sostinėje.

Visi trys lyderiai užtikrino, kad vykdys tarptautinius SSRS susitarimus bei išsipareigojimus ir paskelbė sovietų įstatymus niekiniais, negaliojančiais jų valstybių teritorijoje nuo momento, kada susitarimas pasirašomas. „Buvusių SSRS agentūrų veikla Sandraugos šalių narių teritorijoje yra nutraukiama“, – skelbė paskutinis susitarimo paragrafas. Tai buvo įprastinis baigiamasis pareiškimas dokumente, prasidedančiame taip: „Mes, Baltarusijos respublika, Rusijos Federacija (RSFSR) ir Ukraina, kaip steigiamosios SSRS šalys, pasirašiusios sąjungos sutartį 1922 metais... čia tvirtiname, kad SSRS, kaip tarptautinės teisės ir geopolitinės tikrovės subjektas, nustoja egzistuoti.“²⁵

Idėja, kad trys steigiamosios Sąjungos respublikos ne tik gali išstoti, bet ir visiškai ją suardyti, buvo Jelcino patarėjo teisiniais klausimais Sergejaus Šachrajaus. Sovietų konstitucija garantavo respublikų teisę palikti Sąjungą – tokią teisę po ilgos kovos 1991 metų rugsėjį įgyvendino trys Baltijos respublikos. Visgi Šachrajaus argumentas siekė dar toliau: Rusija, Ukraina ir Baltarusija ne tik išstojo iš Sąjungos, bet ją ir sunaikino. Sovietų Sąjungą 1922 metų gruodį sukūrė keturios sovietų socialistinės respublikos: Rusijos, Ukrainos, Baltarusijos ir Užkaukazės Federacija, kurią sudarė būsimos Gruzijos, Armėnijos ir Azerbaidžano respublikos. Kai Užkaukazės Federacija buvo panaikinta 1936 metais, savo būsimo egzistavimo klausimą sprendė trys likusios Sąjungos steigiamosios narės – argumentavo Šachrajus²⁶.

Pasak Kebičiaus, pareiškimas apie Sovietų Sąjungos panaikinimą prie dokumento buvo pridėtas Burbulio iniciatyva, kai visą tekstą jau buvo patvirtintę pagrindiniai veikėjai. Burbulis neva nustebusiam Jelcinui pasakė, kad dokumente trūksta straipsnio. „Turime pradėti 1922 metų Sąjungos sutartį paskelbdami negaliojančia, – tvirtino Burbulis. – Tik tada mūsų susitarimas bus visiškai teisingas teisiniu požiūriu.“ Vadovai sutiko. Išstojimo iš Sąjungos kartu su Rusija ir Baltarusija Kravčiukui užteko, bet toks sprendimas netenkino Jelcino, nes tai ne tik atskyrė Rusiją nuo didelės dalies buvusios jos imperijos nepaliekant jokių teisinių priemonių ten išlaikyti įtaką, bet ir paliko Gorbačiovą atsakingu už Sąjungos liekanas. Jei Rusija paliktų SSRS, bet Sąjunga nebūtų visiškai panaikinta, tada Gorbačiovas galėtų likti Maskvoje, Sąjungos būstinėje ir Rusijos sostinėje, jau nesančioje Sąjungoje. Kova tarp jo ir Rusijos prezidento tęstųsi, ir vis labiau aštrėtų. Vienintelis sprendimas, tenkinęs Jelciną ir jo komandą, buvo visiškas Sąjungos panaikinimas²⁷.

Pasirašymo ceremonija Viskuliuose prasidėjo 14 val. medžioklės rezidencijos prieangyje. Iš kitų gyvenamųjų patalpų kambarių buvo sunešti stalai ir kėdės. Kebičiui buvo pavesta surasti staltiesę, kurią jis galiausiai aptiko valgomajame. Kita jo užduotis buvo paruošti žurnalistus trumpai ceremonijai. Vienas iš keleto dalyvaujančių žiniasklaidos atstovų Jakovas Alekseičikas pastebėjo, kad Jelcinas buvo „nelabai geros formos“. Sovietinis šampanas, kuriuo jis „laistė“ kiekvieną susitarimo straipsnį, akivaizdžiai paveikė šį tą daugiau nei tik Sovietų Sąjungos panaikinimo procesą. Laikraščių reporteriams buvo pasakyta neužduoti Jelcinui jokių klausimų. Bet ceremonijai pasibaigus Jelcinas, būdamas geros nuotaikos, nusprendė tarti keletą žodžių žurnalistams. Tuo momentu Baltarusijos ministro pirmininko atstovas spaudai, vykdydamas savo vadovo prieš tai duotus nurodymus, staiga pertraukė Jelciną: „Borisai Nikolajevičiau, nereikia nieko sakyti – viskas ir taip aišku!“ Jelcinas nustebo. „Na, jei jums viskas aišku...“, – pasakė jis žurnalistams ir skubiai išėjo iš kambario. Spaudos konferencija buvo baigta²⁸.

Kravčiukas prisiminė, kad Jelcinas tą dieną labai nerimavo. Jis galvojo apie ateitį, skaičiavo savo sąjungininkus ir priešus dabar jau neišvengiamai artėjančiame susirėmime su Gorbačiovu. „Borisas Nikolajevičius akivaizdžiai nervinosi, – savo atsiminimuose rašė Kravčiukas. – Jis bijojo, kad

Gorbačiovas į savo pusę palenks Nazarbajevą.“ Kazachstano vadovas Nursultanas Nazarbajevs buvo įtakingiausias Vidurinės Azijos lyderis ir Gorbačiovas anksčiau atremdavo slaviškų lyderių iniciatyvas, pasitelkdamas paramą iš Vidurinės Azijos respublikų. Be to, Kazachstanas buvo vienintelė savo teritorijoje branduolinį ginklą turinti respublika (išskyrus Rusiją, Ukrainą ir Baltarusiją). Jame taip pat buvo didelė slaviška populiacija ir jis buvo numatytas kaip galimas slavų dominuojamos sąjungos narys. Jelcinas liepė savo žmonėms paskambinti į Almatą, tuometinę Kazachstano sostinę, bet jiems buvo pranešta, kad Nazarbajevs skrenda į Maskvą. „Liepia Borisui Nikolajevičiui nesijaudinti, nujausdamas, kad nieko jau negalima pakeisti“, – vėliau prisiminė Kravčiukas. Nuraminti jo nepavyko²⁹.

Jelcinas buvo nepalaužiamas: jis primygtinai reikalavo pasikalbėti su Nazarbajevu prieš kazachų lyderiui susitinkant su Gorbačiovu Maskvoje. Jis nurodė pagrindiniam savo asmens sargybiniui Aleksandrui Koržakovui pasirūpinti ir susitarti, bet Koržakovas mažai ką galėjo padaryti, iki Nazarbajevs nusileis Maskvoje. Jo bandymai įtikinti oro eismo kontrolės vadą Vnukovo oro uoste Maskvoje paskambinti Nazarbajevui į lėktuvą buvo bevaisės, generolui tiesmukai atsakius, kad jis turi kitą vadą ir nepriiman-tis nurodymų iš Jelcino saugumo komandos vado. Savo prisiminimuose Koržakovas rašė: „Dviguba valdžia yra kupina pavojų, nes žmonės tada nepripažįsta vieno autoriteto. Į Gorbačiovą jau nežiūrėta rimtai, žmonės jį pajuokdavo. Tačiau Jelcinas neturėjo prieigos prie valdžios svertų.“ Vėliau paaiškėjo, kad Gorbačiovo nurodymu, oro eismo kontrolieriams buvo uždrausta su Kazachstano prezidentu jo skrydžio metu su kuo nors sujungti³⁰.

Galiausiai Jelcinas su Nazarbajevu susisiektelė telefonu, kai kazachų lyderis nusileido Maskvoje. Jelcinas kiek įmanydamas stengėsi jį įtikinti, kad Sandrauga iš tikrųjų buvo jo 1990 metų idėjos suformuoti keturšalę sąjungą realizacija. Nazarbajevs pažadėjo atvykti į Viskulius. Kebičius netgi nusiuntė į oro uostą automobilį savo senam bičiuliui, bet Nazarbajevs čia jau nebebuvo. Pirma pasiekė žinia, kad jo lėktuvą reikėjo papildyti degalais, tada – kad vyks ne į Viskulius, bet į Minską, bet ne iš karto, o kitą dieną. Sklido gandas, kad Gorbačiovas jį įkalbėjo pasilikti Maskvoje, pažadėdamas griūvančios SSRS ministro pirmininko postą. „Žinia, kad Nazarbajevs neatvyks, visus prislėgė, – vėliau prisiminė Baltarusijos užsienio reikalų ministras Petras Kravčenko. – Tuo metu galėjome tik spėlioti,